

Άλμπερτ
Αϊνστάιν

η σοφία του για τη ζωή

ΑΝΘΟΛΟΓΗΣΗ-ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ALICE CALAPRICE

ΠΡΟΛΟΓΟΣ FREEMAN DYSON

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΝΙΚΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Για τον θάνατο

Πήρα την οριστική απόφαση να πεθάνω, όταν έρθει η ώρα μου, με την ελάχιστη ιατρική περίθαλψη, και ως τότε να κάνω όσες αμαρτίες αντέχει η άρρωστη καρδιά μου.

Στην Έλσα Αϊνστάιν, 11 Αυγούστου 1913. *CPAE*, τόμ. 5, έγγρ. 466.

Δεν πρέπει να παραπονιόμαστε όταν η ζωή φτάσει στο τέλος της, για εμάς ή για κάποιον αγαπημένο μας· απεναντίας, αν αντισταθήκαμε σε αυτό με θάρρος και εντιμότητα, μπορούμε να κοιτάμε πίσω με ικανοποίηση.

Στην Ίντα Χούρβιτς, 22 Νοεμβρίου 1919. *CPAE*, τόμ. 9, έγγρ. 172.

Οι παλιοί που έχουν πεθάνει συνεχίζουν να ζουν στους νέους. Δεν το αισθάνεσαι αυτό τώρα μες στο πένθος σου, όταν κοιτάς τα παιδιά σου;

Στη Χέντβιχ Μπορν, 18 Ιουνίου 1920, μετά τον θάνατο της μητέρας της. Αναφέρεται στο Born, *Born-Einstein Letters*, σελ. 28-29 (όπου εσφαλμένα αναφέρεται ως ημερομηνία η 18η Απριλίου). *CPAE*, τόμ. 10, έγγρ. 59.

Ο θάνατός μας δεν είναι το τέλος, εάν συνεχίζουμε να ζούμε μέσα στα παιδιά μας και στη νεότερη γενιά. Γιατί αυτά είμαστε εμείς· τα σώματά μας είναι απλώς νεκρά φύλλα στο δέντρο της ζωής.

Στη χήρα του Γερμανού φυσικού Χάινε Κάμερλινγκ Όννες, 25 Φεβρουαρίου 1926. Αρχεία Αϊνστάιν 14-389.

Ο θάνατος είναι μια πραγματικότητα. [...] Η ζωή τελειώνει οριστικά όταν το υποκείμενο παύει να επηρεάζει, μέσω των πράξεών του, το περιβάλλον του. [...] Δεν μπορεί πλέον να προσθέσει ούτε ένα γιώτα στο σύνολο της εμπειρίας του.

Από μια συνέντευξη με τον Τζ. Σ. Βίρεκ. «Τι σημαίνει η ζωή για τον Αϊνστάιν», *Saturday Evening Post*, 26 Οκτωβρίου 1929· αναδημοσιεύεται στο Viereck, *Glimpses of the Great*, σελ. 444-445.

Ούτε στο νεκροκρέβατό μου ούτε πριν δεν πρόκειται να θέσω στον εαυτό μου τέτοιο ερώτημα. Η φύση δεν είναι μηχανικός ούτε εργολάβος· και εγώ είμαι μέρος της φύσης.

Απαντώντας σε ερώτηση σχετικά με το ποια γεγονότα θα καθόριζαν το αν η ζωή του ήταν επιτυχημένη ή όχι, 12 Νοεμβρίου 1930. Αναφέρεται στο Dukas και Hoffmann, *Albert Einstein, the Human Side*, σελ. 92. Αρχεία Αϊνστάιν 45-751.

Ζει κανείς τη ζωή του υπό συνεχή ένταση, έως ότου έρθει η ώρα να φύγει για πάντα.

Στην αδελφή του Μάγια, 31 Αυγούστου 1935. Αναφέρεται στο *Einstein: A Portrait*, σελ. 42. Αρχεία Αϊνστάιν 29-417.

Θα πρέπει να σε ανακουφίζει το γεγονός ότι ένας ξαφνικός αποχαιρετισμός σε αυτόν τον καλύτερο απ' όλους τους κόσμους είναι κάτι το οποίο θα πρέπει να εύχεσαι πριν απ' όλα για ένα αγαπημένο σου πρόσωπο, έτσι ώστε τα πράγματα να μην εξελιχθούν όπως στη *Συμφωνία του Αποχαιρετισμού του Χάουντν*, όπου το ένα όργανο της ορχήστρας αποσύρεται μετά το άλλο.

Στον Μπορίς Σβαρτς για τον θάνατο του πατέρα του, 1945.
Αναφέρεται στο Holton and Elkana, *Albert Einstein: Historical and Cultural Perspectives*, σελ. 416. Αρχεία Αϊνστάιν 79-678.

Δεν προσφέρει άραγε ικανοποίηση το γεγονός ότι στη ζωή του ατόμου έχουν τεθεί φυσικά όρια, έτσι ώστε στο τέλος της αυτή να μοιάζει με έργο τέχνης;

Αναφέρεται στο «Paul Langevin», *La Pensée*, αρ. 12 (Μάιος-Ιούνιος 1947), σελ. 13-14. Αρχεία Αϊνστάιν 5-150.

Ο θάνατος των κοντινότερων συγγενών μας ξανανοίγει παλιές πληγές της παιδικής ηλικίας. [...] Επαφίεται στον καθένα από εμάς να αντιμετωπίσει μόνος του ότι από αυτές του αναλογεί.

Στον Χανς Άλμπερτ Αϊνστάιν, 4 Αυγούστου 1948. Αρχεία Αϊνστάιν 75-836.

Αδυνατώ να συμμετάσχω στην προγραμματισμένη τηλεοπτική σας εκπομπή «Τα δύο τελευταία λεπτά». Δε μου φαίνεται ότι έχει ιδιαίτερη σημασία το πώς οι άνθρωποι περνούν τα τελευταία δύο λεπτά πριν από την ύστατη λύτρωσή τους.

Απαντώντας αρνητικά στην πρόσκληση να συμμετάσχει σε ένα τηλεοπτικό πρόγραμμα με θέμα το πώς κάποιες διασημότητες θα περάσουν τα δύο τελευταία λεπτά της ζωής τους, 26 Αυγούστου 1950. Αρχεία Αϊνστάιν 60-684.

Κι εγώ θα έπρεπε να έχω ήδη πεθάνει, αλλά είμαι ακόμη εδώ.

Στην Έ. Σέρερ-Μέγερ, 27 Ιουλίου 1951. Αρχεία Αϊνστάιν 60-525.

Σύντομη είναι η ύπαρξη, σαν μια σύντομη επίσκεψη σε ένα περιεργό σπίτι. Το μονοπάτι που πρέπει να ακολουθηθεί

είναι αμυδρά φωτισμένο από μια τρεμουλιαστή συνείδηση κέντρο της οποίας είναι το «εγώ» που περιορίζει και διαχωρίζει. [...] Όταν μια ομάδα ανθρώπων γίνει «εμείς», όταν γίνει ένα αρμονικό σύνολο, τότε φτάνει όσο πιο ψηλά μπορεί να φτάσουν οι άνθρωποι.

Νεκρολογία για τον φυσικό Ρούντολφ Λάντεμπουργκ, Απρίλιος 1952. Βλ. Stern, *Einstein's German World*, σελ. 163. Αρχεία Αϊνστάιν 5-160.

Ο άνθρωπος στέκεται ανίσχυρος μπροστά σε όλες τις τραγωδίες που τον βρίσκουν. [...] Όμως όλα τα δεινά και όλα τα βάσανα μας ενώνουν με εκείνους [...] με τους οποίους σπανίως έχουμε τη δυνατότητα να μοιραστούμε ένα μικρό μέρος της ζωής μας. [...] Σας σφίγγω ολόκαρδα το χέρι.

Στον Γκέρχαρντ Φανκχάουζερ, καθηγητή βιολογίας στο Πρίνστον, του οποίου η γυναίκα σκοτώθηκε σε αυτοκινητικό δυστύχημα. Ο Αϊνστάιν επίσης του ζήτησε να φέρει τα μικρά παιδιά του στο σπίτι του. 10 Νοεμβρίου 1954. Μου εστάλη από τη Ρόμπιν Ρέμου, της οποίας η μητέρα κληρονόμησε ένα αντίγραφο της αρχικής επιστολής. Αρχεία Αϊνστάιν 59-630.

Για κάποιον που τον έχουν λυγίσει τα χρόνια, ο θάνατος θα έρθει σαν λύτρωση. Το νιώθω έντονα αυτό, τώρα που έχω γεράσει κι εγώ και βλέπω πια τον θάνατο σαν ένα παλιό χρέος που πρέπει να ξεπληρώσω. Κι όμως, από ένστικτο, ο καθένας κάνει ό,τι μπορεί για να αναβάλει το οριστικό τέλος. Αυτό είναι το παιχνίδι που η Φύση παίζει μαζί μας.

Στη Γερτρούδη Βάρσαουερ, 5 Φεβρουαρίου 1955. Αναφέρεται στο Nathan και Norden, *Einstein on Peace*, σελ. 616. Αρχεία Αϊνστάιν 39-532.

Θέλω να φύγω όταν το θελήσω. Δεν είναι ωραίο να παρα-

τείνεται τεχνητά η ζωή. Εγώ πήρα το μερίδιό μου· τώρα ήρθε η ώρα να φύγω. Θα το κάνω με κομψότητα.

Αναφέρεται από την Έλεν Ντούκας στην επιστολή της στον Άμπραχαμ Πάις, βιογράφου του Αϊνστάιν, 30 Απριλίου 1955. Βλ. Pais, *Subtle Is The Lord*, σελ. 477. (Η εκδοχή της Έλεν Ντούκας για τις τελευταίες μέρες του Αϊνστάιν είναι ελαφρώς διαφορετική: «Πόσο αναξιοπρεπές [να υποβληθώ στην προτεινόμενη επέμβαση]. Θα φύγω όταν θα το θελήσω – κομψά!». Βλ. Calaprice, *The New Quotable Einstein*, επίμετρο, για τη μεταφρασμένη στα αγγλικά περιγραφή, ή τα Αρχεία Αϊνστάιν 39-071 για την πρωτότυπη στα γερμανικά.)

Κοίτα καλά μέσα στη φύση, και τότε θα την καταλάβεις καλύτερα.

Αναφέρεται από τη Μάργκοτ Αϊνστάιν σε μια επιστολή στον Καρλ Ζέελιγκ, 8 Μαΐου 1955. Ευχαριστίες στην Μπάριμπαρα Βολφ για αυτή τη νέα πηγή.

Νιώθω τόση αλληλεγγύη για όλους όσους είναι ζωντανοί ώστε να μη με νοιάζει πού αρχίζει το άτομο και πού τελειώνει.

Αναφέρεται στο Max Born, *Physik im Wandel meiner Zeit*, Wiesbaden: Vieweg, 1957, σελ. 240. Αναφέρεται για πρώτη φορά από τη Χέντι Μπορν σε μια επιστολή γραμμένη το 1926 ή το 1927, όπου λέει ότι ο Αϊνστάιν διατύπωσε το σχόλιο όταν ήταν σοβαρά άρρωστος.

Το σπίτι αυτό δε θα γίνει ποτέ τόπος προσκυνήματος όπου οι προσκυνητές θα έρχονται να προσκυνήσουν τα οστά του αγίου.

Απαντώντας στο ερώτημα ενός φοιτητή σχετικά με το τι θα απογίνει το σπίτι του μετά τον θάνατό του. Αναφέρεται από τον Τζον Γουίλερ στο French, *Einstein*, σελ. 22· επίσης στο Wheeler, «Mentor and Sounding Board», στο Brockmann (επιμ.), *My Einstein*, σελ. 35.

Θέλω να με αποτεφρώσουν, για να μην έρχεται ο κόσμος να προσκυνά το λείψανό μου.

Αναφέρεται από τον βιογράφο του Αϊνστάιν Άμπραχαμ Πάις, στο Abraham Pais, *Manchester Guardian*, 17 Δεκεμβρίου 1994. Πρόκειται πιθανότατα για παράφραση της επιθυμίας που είχε εκφράσει ο Αϊνστάιν.

Για την εκπαίδευση, τους φοιτητές
και την ακαδημαϊκή ελευθερία

Ένας οργανισμός από μόνος του δεν μπορεί να παράξει διανοητική δραστηριότητα· το μόνο που μάλλον μπορεί να κάνει είναι να υποστηρίξει ό,τι ήδη υπάρχει.

Στον Ρούντολφ Λίντεμαν, 7 Οκτωβρίου 1919, σχετικά με τον σχηματισμό φοιτητικών συνδέσμων στη θέση των αδελφοτήτων και των «βαρβαρικών παραδόσεών τους». *CPAE*, τόμ. 9, έγγρ. 125.

Η κλίση ενός μαθητή προς ένα συγκεκριμένο επάγγελμα δεν πρέπει να παραβλέπεται, αν μάλιστα σκεφτούμε ότι μια τέτοια κλίση εκδηλώνεται συνήθως έντονα σε νεαρή ηλικία, χάρη στα χαρίσματα του ίδιου του ατόμου, μέσα από το παράδειγμα άλλων μελών της οικογενείας, και διάφορους άλλους παράγοντες.

1920. Αναφέρεται στο Moszkowski, *Conversations with Einstein*, σελ. 65.

Οι περισσότεροι δάσκαλοι σπαταλούν τον χρόνο τους θέτοντας ερωτήσεις που σκοπό έχουν να ανακαλύψουν τι δεν ξέρει ένας μαθητής, ενώ η πραγματική τέχνη των ερωτήσεων αποσκοπεί στην ανακάλυψη όσων γνωρίζει ο μαθητής ή είναι ικανός να μάθει.

Ό.π.

Εξεπλάγην από τη στενή φιλία ανάμεσα στο διδακτικό προσωπικό σας και τους φοιτητές – κάτι που σπανίως παρατηρείται, αν ποτέ παρατηρείται, στα γερμανικά ιδρύματα.

Από ομιλία του στο City College της Νέας Υόρκης, 21 Απριλίου 1921. Αναφέρεται στο *The Campus* (CCNY), 26 Απριλίου 1921, σελ. 1, 2. Βλ. επίσης Illy, *Albert Meets America*, σελ. 114.

Στη σφαίρα της μελέτης, και γενικά του αγώνα για την αλήθεια και την ομορφιά, έχουμε τη δυνατότητα να παραμείνουμε παιδιά για όλη μας τη ζωή.

Αφιέρωση στην Αντριάνα Ενρίκες, γραμμένη γύρω στις 22 Οκτωβρίου 1921. Αρχεία Αϊνστάιν 36-588.

Στα ζητήματα [εκπαίδευσης της] φυσικής, τα πρώτα μαθήματα δεν πρέπει να περιλαμβάνουν παρά μόνον ό,τι έχει πειραματικά ενδιαφέρον.

Από το «Ο Αϊνστάιν για την εκπαίδευση», *Nation and Athenaeum*, 3 Δεκεμβρίου 1921. Ο ανώνυμος συγγραφέας παραπέμπει στο βιβλίο του Moszkowski *Conversations with Einstein*, σελ. 69.

Δεν είναι τόσο σημαντικό για ένα άτομο να μαθαίνει τα γεγονότα. Για τον σκοπό αυτό δε χρειάζεται καν να σπουδάσει. Τα γεγονότα μπορεί κανείς να τα μαθαίνει και από τα βιβλία. Η εκπαιδευτική αξία του κολεγίου δεν έγκειται στην αποστήθιση πληθώρας γεγονότων, αλλά στην εκπαίδευση του μυαλού, ώστε να μπορεί να σκέφτεται όσα δε μαθαίνονται από τα σχολικά βιβλία.

Γραμμένο το 1921, για την άποψη του Τόμας Έντισον ότι η εκπαίδευση που παρέχουν τα κολέγια είναι περιττή. Αναφέρεται στο Frank, *Einstein: His Life and Times*, σελ. 185.

Υπέροχη τέχνη του δασκάλου είναι να ξυπνά στον μαθητή την απόλαυση για τη δημιουργική έκφραση και τη γνώση.

Μετάφραση της φράσης που έχει εγχαραχθεί σε μια πλάκα στο κτίριο αστρονομίας του City College της Πασαντίνα («Es ist die wichtigste Kunst des Lehrers, die Freude am Schaffen und am Erkennen zu wecken»). Ο Αϊνστάιν εγκαινίασε το κτίριο και το αστεροσκοπείο του στις 26 Φεβρουαρίου 1931, απευθύνοντας έναν σύντομο λόγο. Τα παραπάνω λόγια του εγχαράχθηκαν σε μια μπρούντζινη πλάκα που αναρτήθηκε στο εσωτερικό του κτιρίου. Την εντυπωσιακή τελετή παρακολούθησαν επίσης οι περισσότεροι μαθητές της Πασαντίνα. Βλ. *Pasadena Star News*, 26 Φεβρουαρίου 1931, και *Pasadena Chronicle*, 27 Φεβρουαρίου 1931 (ευχαριστίες στους Νταν Χάλεϋ, Σέλλεϋ Έργουιν και Μείν Χακόπυαν του City College της Πασαντίνα για αυτές τις παραπομπές και τα αντίγραφα των άρθρων). Δεν είναι σαφές αν αυτά τα λόγια ειπώθηκαν πραγματικά από τον Αϊνστάιν, καθώς ο Νταν Χάλεϋ, ερευνητής-βιβλιοθηκάρχιος του κολεγίου, ανακάλυψε μια παρόμοια δήλωση γραμμένη από τον Ανατόλ Φρανς στο βιβλίο *The Crime of Sylvestre Bonnard*, μέρος 2, κεφάλαιο 4: «Η τέχνη της διδασκαλίας είναι απλώς η τέχνη του να ξυπνάς την έμφυτη περιέργεια στο μυαλό των νέων με σκοπό αυτή να ικανοποιηθεί αργότερα». Η φράση, όπως ανακάλυψα, χρονολογείται από το 1881. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και άλλοι άνθρωποι θα πρέπει να είχαν κάνει κάποτε την ίδια σκέψη και ότι αυτή δεν προέρχεται από τη Γαλλία. Η πρόταση χρησιμοποιείται επίσης ως επίγραμμα στο βιβλίο *Mein Weltbild* (1934), σελ. 25, στην αναδημοσίευση της εναρκτηρίας ομιλίας του Αϊνστάιν. Εκεί δε γίνεται επίσης σαφές αν τα λόγια ανήκουν στον Αϊνστάιν ή αν απλώς αναφέρει τα λόγια κάποιου άλλου, έχω όμως την αίσθηση ότι η φράση είναι δική του. Βλ. επίσης την επόμενη ρήση, που γράφτηκε τρία χρόνια αργότερα.

Το πολυτιμότερο πράγμα που ο δάσκαλος μπορεί να μεταλαμπαδεύσει στα παιδιά δεν είναι η γνώση και η κατανόηση καθ'αυτή αλλά μια λαχτάρα για τη γνώση και την κατανόηση, και η εκτίμηση για τις πνευματικές αξίες, είτε αυτές είναι καλλιτεχνικές, επιστημονικές ή ηθικές.

Παρόμοια με την προηγούμενη ρήση, αλλά αυτή τη φορά γραμμένη το 1934 για το Εθνικό Συμβούλιο των Επιθεωρητών

Φυσικών Επιστημών στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Αρχεία Αϊνστάιν 28-277.

Πολλές είναι οι ακαδημαϊκές έδρες, λίγοι όμως οι σοφοί και ευγενείς δάσκαλοι. Πολλές και μεγάλες είναι οι αίθουσες διαλέξεων, ελάχιστοι όμως οι νέοι που πραγματικά διψούν για αλήθεια και δικαιοσύνη. Πολλές είναι οι υπηρεσίες που η φύση παράγει με την ντουζίνα, λιγοστά όμως τα εκλεκτά προϊόντα της.

Από το άρθρο «Περί της ακαδημαϊκής ελευθερίας», 18 Απριλίου 1931. Βλ. Rowe και Schulmann, *Einstein on Politics*, σελ. 464. Αρχεία Αϊνστάιν 28-151.

Σήμερα επίσης υπάρχει μια έντονη επιθυμία για κοινωνική πρόοδο, για ανοχή και ελευθερία της σκέψης, για μεγαλύτερη πολιτική ενότητα. [...] Όμως οι φοιτητές στα πανεπιστήμιά μας έχουν πάψει, όπως και οι καθηγητές τους, να ενσαρκώνουν τις ελπίδες και τα ιδανικά του κόσμου.

Ό.π.

Η εξειδίκευση σε κάθε σφαίρα της διανοητικής δραστηριότητας παράγει ένα ολοένα και μεγαλύτερο χάσμα ανάμεσα στον πνευματικό εργάτη και στον μη ειδικό, γεγονός που καθιστά δυσκολότερη τη γονιμοποίηση και τον εμπλουτισμό της ζωής του έθνους από τα επιτεύγματα της τέχνης και της επιστήμης.

Από τα «Συγχαρητήρια στον δρα Σολφ», 25 Οκτωβρίου 1932. Αναδημοσιεύεται στο *The World as I See It*, σελ. 20.

Υπάρχουν ορισμένα επαγγέλματα, ακόμη και στη σύγχρονη κοινωνία, που συνεπάγονται μια ζωή στην απομόνωση και δεν απαιτούν μεγάλη σωματική ή διανοητική προσπά-

θεια. Μου έρχεται για παράδειγμα στο μυαλό το επάγγελμα του φαροφύλακα. Δε θα ήταν δυνατόν να τοποθετηθούμε νεαρά άτομα που θέλουν να μελετήσουν τα επιστημονικά προβλήματα, ιδιαιτέρως μαθηματικής και φιλοσοφικής φύσης, σε τέτοια επαγγέλματα; Ελάχιστα νεαρά άτομα με τέτοιες φιλοδοξίες, ακόμα και κατά τη διάρκεια των πιο παραγωγικών περιόδων της ζωής τους, έχουν την ευκαιρία να αφιερωθούν αδιατάρακτα για κάποιο χρονικό διάστημα σε προβλήματα επιστημονικής φύσεως.

Από μια ομιλία στο Royal Albert Hall με τίτλο «Επιστήμη και πολιτισμός», 3 Οκτωβρίου 1933. Δημοσιεύτηκε το 1934 υπό τον τίτλο «Ο κίνδυνος της Ευρώπης – η ελπίδα της Ευρώπης». Βλ. Rowe και Schulmann, *Einstein on Politics*, σελ. 280. Αρχεία Αϊνστάιν 28-253.

Ποτέ μη θεωρείς καθήκον τη μελέτη, αλλά μια αξιοζήλευτη ευκαιρία να διδαχθείς την απελευθερωτική ομορφιά της διάνοιας για δική σου προσωπική απόλαυση και προς όφελος της κοινότητας στην οποία θα ανήκει το μελλοντικό έργο σου.

Από μια δήλωση στην έκδοση των πρωτοετών του Πρίνστον *The Dink*, Δεκέμβριος 1933. Αρχεία Αϊνστάιν 28-257.

Με τη διδασκαλία της γεωγραφίας και της ιστορίας [πρέπει να] ενθαρρύνεται η θετική κατανόηση των χαρακτηριστικών των διαφορετικών λαών του κόσμου, ειδικά αυτών που συνήθως χαρακτηρίζουμε «πρωτόγονους».

Από το «Εκπαίδευση και παγκόσμια ειρήνη», μήνυμα σε μια σύσκεψη της Ένωσης Προοδευτικής Εκπαίδευσης, 23 Νοεμβρίου 1934. Δημοσιεύτηκε στο *Progressive Education* 9 (1934), σελ. 440· αναδημοσιεύεται στο *Ideas and Opinions*, σελ. 58.

Στα σχολεία, η ιστορία πρέπει να χρησιμοποιείται ως μέσο για την ερμηνεία της προόδου στον πολιτισμό, και όχι

για τη διάδοση των ιδανικών της ιμπεριαλιστικής δύναμης και της στρατιωτικής επιτυχίας.

Ό.π.

Η ταπείνωση και η πνευματική καταπίεση από αδαείς και εγωπαθείς καθηγητές καταστρέφουν ανεπανόρθωτα τα νεανικά μυαλά και συχνά ασκούν ολέθρια επίδραση στη μετέπειτα ζωή τους.

Από το «Εις μνήμην: Πάουλ Έρενφεστ». Αναδημοσιεύτηκε στο βιβλίο *Out of My Later Years* (1934), σελ. 214-217. Αρχεία Αϊνστάιν 5-136.

Για μένα, το χειρότερο πράγμα σ' ένα σχολείο είναι αυτό να εργάζεται στηριζόμενο στις μεθόδους του φόβου, της ισχύος και της επίπλαστης αυθεντίας. Μια τέτοια αντιμετώπιση καταστρέφει τα υγιή συναισθήματα, την ειλικρίνεια και την αυτοπεποίθηση του μαθητή.

Από ομιλία κατά τους εορτασμούς για τα τριακόσια χρόνια της ανώτερης εκπαίδευσης στην Αμερική, στο Πολιτειακό Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης στο Όλμπανυ, 15 Οκτωβρίου 1936. Στο *School and Society* 44 (1936), σελ. 589-592. Δημοσιεύτηκε υπό τον τίτλο «Για την εκπαίδευση», στο βιβλίο *Ideas and Opinions*, σελ. 62. Αρχεία Αϊνστάιν 29-080.

Σκοπός [της εκπαίδευσης] πρέπει να είναι η δημιουργία ελεύθερα δρώντων και σκεπτόμενων ατόμων τα οποία όμως θεωρούν ότι η προσφορά προς την κοινότητα αποτελεί το μεγαλύτερο επίτευγμα της ζωής τους.

Ό.π., σελ. 60.

Σκοπός του σχολείου είναι ο μαθητής να αποφοιτά ως μια αρμονική προσωπικότητα, όχι ως ειδικός.

Ό.π., σελ. 64. Η επόμενη φράση, που ειπώθηκε δεκαέξι χρόνια αργότερα, αποκαλύπτει τι θα συμβεί σε διαφορετική περίπτωση.

Διαφορετικά, το άτομο –με την εξειδικευμένη γνώση του– μοιάζει περισσότερο με καλά εκπαιδευμένο σκύλο παρά με αρμονικά ανεπτυγμένο άτομο.

Από συνέντευξη στον Μπέντζαμιν Φάιν, *New York Times*, 5 Οκτωβρίου 1952. Αναδημοσιεύτηκε υπό τον τίτλο «Εκπαίδευση για ανεξάρτητη σκέψη» στο βιβλίο *Ideas and Opinions*, σελ. 66. Αρχεία Αϊνστάιν 60-723.

Η ελευθερία της διδασκαλίας και της γνώμης στα βιβλία και στον Τύπο είναι το θεμέλιο για την υγιή και φυσιολογική ανάπτυξη κάθε λαού.

Από ομιλία που γράφτηκε για να εκφωνηθεί σε μια συγκέντρωση πανεπιστημιακών καθηγητών η οποία δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, 1936. Δημοσιεύτηκε υπό τον τίτλο «Σε μια συγκέντρωση για την ελευθερία της γνώμης», στο *Out of My Later Years*, σελ. 183-184. Αρχεία Αϊνστάιν 28-333.

Η πραγματική δυσκολία, η δυσκολία που έκανε τους σοφούς όλων των εποχών να σαστίζουν, είναι η εξής: πώς μπορούμε να κάνουμε τη διδασκαλία τόσο ισχυρή για τη συναισθηματική ζωή ενός ανθρώπου ώστε η επίδρασή της να αντιστέκεται στην πίεση των στοιχειωδών ψυχικών δυνάμεων του ατόμου;

Από ομιλία στο Κολέγιο Σουόρθμορ, 6 Ιουνίου 1938. Δημοσιεύτηκε υπό τον τίτλο «Ηθικά διδάγματα και συναισθήματα» στο *Out of My Later Years*. Αρχεία Αϊνστάιν 29-083.

Μόνο η κατανόηση των γειτόνων μας, η δικαιοσύνη στη συμπεριφορά μας και η προθυμία να βοηθήσουμε τον συνάνθρωπό μας μπορεί να προσδώσει στην ανθρώπινη κοινω-

νία σταθερότητα και να διασφαλίσει την ασφάλεια του ατόμου. Ούτε η ευφυΐα ούτε οι εφευρέσεις ούτε οι θεσμοί μπορούν να υποκαταστήσουν τα βασικά της εκπαίδευσης.

Από ομιλία στο ραδιόφωνο CBS για την Έκκληση Ενωμένων Εβραίων, 21 Μαρτίου 1939. Βλ. επίσης Jerome, *Einstein on Israel and Zionism*, σελ. 141. Αρχεία Αϊνστάιν 28-475.

Το σχολείο της ζωής είναι χαοτικό και χωρίς σχέδιο, την ώρα που το σχολικό σύστημα λειτουργεί σύμφωνα με ένα συγκεκριμένο σχέδιο. [...] Έτσι εξηγείται [...] γιατί η εκπαίδευση αποτελεί ένα τόσο σημαντικό πολιτικό εργαλείο: υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος να μετατραπεί σε αντικείμενο εκμετάλλευσης, από αντιμαχόμενες πολιτικές ομάδες.

Από μήνυμα στον Εκπαιδευτικό Σύλλογο του Νιου Τζέρσεϋ, Ατλάντικ Σίτυ, 10 Νοεμβρίου 1939. Δημοσιεύτηκε στο Nathan και Norden, *Einstein on Peace*, σελ. 389. Αρχεία Αϊνστάιν 70-486.

Είναι μεγάλο λάθος να πιστεύουμε ότι η απόλαυση που προσφέρουν η παρατήρηση και η έρευνα μπορεί να προαχθεί μέσω του εξαναγκασμού και της αίσθησης του κατήκοντος. [...] Κατά τη γνώμη μου, είναι δυνατόν να στερήσει κανείς ακόμα και τη λαιμαργία ενός υγιούς κτήνους [...] με τη βοήθεια ενός μαστιγίου, για να το αναγκάσει να καταβροχθίζει συνεχώς, ακόμα και όταν δεν πεινάει.

Γραμμένο το 1946 για το «Autobiographical Notes», σελ. 17-19.

Θεωρώ ότι το μεγαλύτερο κακό του καπιταλισμού είναι ο ακρωτηριασμός της προσωπικότητας των ατόμων. Ολόκληρο το εκπαιδευτικό μας σύστημα υποφέρει από αυτό το κακό. Μια υπερβολικά ανταγωνιστική στάση ενσταλάζεται στον φοιτητή, ο οποίος εκπαιδεύεται να λατρεύει την

υλική επιτυχία ως προετοιμασία για τη μελλοντική καριέρα του.

Από το «Γιατί σοσιαλισμός;», *Monthly Review*, Μάιος 1949. Βλ. Rowe και Schulmann, *Einstein on Politics*, σελ. 445.

Η εκπαίδευση του ατόμου, πέρα από το ότι προάγει τις έμφυτες ικανότητές του, επιχειρεί να αναπτύξει σε αυτό μια αίσθηση ευθύνης για τον συνάνθρωπό του στη θέση της εξύμνησης της δύναμης και της επιτυχίας στη σημερινή μας κοινωνία.

Για την εκπαίδευση σε ένα σοσιαλιστικό σύστημα. Ό.π., σελ. 445-446.

Στην πραγματικότητα, είναι σχεδόν θαύμα το γεγονός ότι οι σύγχρονες μέθοδοι εκπαίδευσης δεν έχουν ακόμη καταπνίξει ολοκληρωτικά την ιερή περιέργεια της έρευνας· διότι αυτό το λεπτεπίλεπτο φυτό, πέρα από την παροχή κινήτρων, χρειάζεται ελευθερία για να αναπτυχθεί – χωρίς αυτή, είναι βέβαιο ότι μαραζώνει και ρημάζει.

Ό.π., σελ. 17.

Η διδασκαλία πρέπει να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε αυτό που προσφέρεται να θεωρείται πολύτιμο δώρο και όχι βαρύ καθήκον.

Από συνέντευξη στον Μπέντζαμιν Φάιν, *New York Times*, 5 Οκτωβρίου 1952. Αναδημοσιεύτηκε υπό τον τίτλο «Εκπαίδευση για ανεξάρτητη σκέψη» στο βιβλίο *Ideas and Opinions*, σελ. 66. Αρχεία Αϊνστάϊν 60-723.

Δεν είχα ποτέ την ευκαιρία να διδάξω νεαρούς. Τι κρίμα. Θα μου άρεσε πραγματικά να διδάξω σε λύκειο.

Αναφέρεται από τη Fantova, «Conversations with Einstein», 17 Οκτωβρίου 1953.

Ακαδημαϊκή ελευθερία θεωρώ ότι είναι το δικαίωμα να αναζητάς την αλήθεια, να δημοσιεύεις και να διδάσχεις ό,τι θεωρείς αληθινό. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται επίσης μια υποχρέωση: Δεν πρέπει κανείς να αποκρύπτει τίποτα από όσα έχει αναγνωρίσει ως αληθή. Είναι προφανές ότι κάθε περιορισμός της ακαδημαϊκής ελευθερίας λειτουργεί με τέτοιο τρόπο ώστε να εμποδίζει τη διάδοση της γνώσης ανάμεσα στον κόσμο και, επομένως, την κριτική ικανότητα και τη δράση του.

Από δήλωση σε ένα συνέδριο της Έκτακτης Επιτροπής Πολιτικών Ελευθεριών, 13 Μαρτίου 1954. Αναφέρεται στο Nathan και Norden, *Einstein on Peace*, σελ. 551. Αναδημοσιεύτηκε στο Cahn, *Einstein*, σελ. 97. Αρχεία Αϊνστάιν 28-1025.

Είμαι αντίθετος στις εξετάσεις – το μόνο που κάνουν είναι να αποθαρρύνουν τη μελέτη. Κατά τη διάρκεια των [χολεγιακών] σπουδών του, ένας φοιτητής δε θα πρέπει να υποβάλλεται σε περισσότερες από δύο εξετάσεις. Εγώ θα έκανα σεμινάρια, και αν οι νέοι ενδιαφέρονταν και άκουγαν, θα τους έδινα το πτυχίο.

Αναφέρεται από τη Fantova, «Conversations with Einstein», 20 Ιανουαρίου 1955.

Δε θα πρέπει να ξεχνάς ότι ένας αφοσιωμένος δάσκαλος είναι ένας πολύτιμος αγγελιαφόρος απ' το παρελθόν, και μπορεί να γίνει φύλακας σου στο μέλλον.

Απάντηση σε έναν μαθητή που παραπονιόταν για τον δάσκαλό του. Αναφέρεται στο Richards, *Einstein as I Knew Him*, Υστερόγραφο.

Για τη ζωή

Δεν είναι εύκολη η ζωή για όλους. Είμαστε όμως τυχεροί αν μπορούμε έως έναν βαθμό να βγούμε από τα άβολα όριά μας και να εστιάσουμε σε αντικειμενικά ζητήματα που βρίσκονται πέρα από τη μιζέρια της ζωής.

Στον Αντριάν Φόκερ, 30 Ιουλίου 1919. *CPAE*, τόμ. 9, έγγρ. 78.

Ένα από τα ωραιότερα πράγματα στη ζωή είναι να έχεις μια ξεκάθαρη αντίληψη για τους συσχετισμούς μεταξύ των πραγμάτων. Αυτό μπορεί κανείς να το αρνηθεί μόνο αν η διάθεσή του είναι πολύ καταθλιπτική και μηδενιστική.

Στη Χέντβιχ Μπορν, 31 Αυγούστου 1919. *CPAE*, τόμ. 9, έγγρ. 97.

Αν δεν υπάρχει τίμημα, δεν υπάρχει και αξία.

Αφορισμός, 27 Ιουνίου 1927. Αρχεία Αϊνστάϊν 35-582.

Η ζωή στην υπηρεσία μιας ιδέας μπορεί να είναι καλή αν αυτή η ιδέα ζωογονεί και απελευθερώνει το άτομο από τους περιορισμούς του εαυτού χωρίς ταυτόχρονα να το ωθεί σε διαφορετικά δεσμά. Η επιστήμη και η τέχνη μπορούν να λειτουργήσουν έτσι, όπως επίσης μπορούν να οδηγήσουν στην υποδούλωση ή σε ένα άρρωστο παραχάιδεμα και σε μια υπερβολική εκλέπτυνση. Δε θα αμφισβητούσα όμως την ιδέα ότι οι προσπάθειες αυτές επιφέρουν μια ανικανότητα αντιμετώπισης της ζωής. Σε τελική ανάλυση, ακόμα και το νερό γίνεται δηλητήριο αν πνιγείς σ' αυτό.

Στον γιο του Έντουαρντ, 23 Δεκεμβρίου 1927. Μεταφρασμένο στο Neffe, *Einstein*, σελ. 194. Αρχεία Αϊνστάιν 75-748.

Εάν A είναι η επιτυχία στη ζωή, τότε $A = x + y + z$, όπου x η εργασία, y το παιχνίδι και z το να κρατάς το στόμα σου κλειστό.

Ειπώθηκε στον Σάμιουελ Τζ. Γουλφ στο Βερολίνο το καλοκαίρι του 1929. Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *The New York Times*, 18 Αυγούστου 1929. Ο Αϊνστάιν συνήθιζε να λέει ότι καλό είναι να κρατά κανείς το στόμα του κλειστό.

Μερικές φορές πληρώνει κανείς τα περισσότερα για πράγματα που μπορεί να πάρει δωρεάν.

Από συνέντευξη στον Τζ. Σ. Βίρεκ, «Τι σημαίνει η ζωή για τον Αϊνστάιν», *Saturday Evening Post*, 26 Οκτωβρίου 1929. Αναδημοσιεύτηκε στο Viereck, *Glimpses of the Great*, σελ. 434.

Η ζωή είναι ένας μεγάλος καμβάς. Το άτομο δεν είναι παρά μια ασήμαντη κλωστή σε ένα τεράστιο και θαυμαστό σχέδιο.

Ό.π., σελ. 444.

Πόσο παράξενη είναι η θέση μας εδώ στη Γη. Ο καθένας μας έρχεται για μια σύντομη επίσκεψη, χωρίς να γνωρίζει γιατί, αν και ορισμένες φορές φαίνεται να ανακαλύπτει έναν σκοπό. [...] Υπάρχει βέβαια ένα πράγμα που γνωρίζουμε: ότι ο άνθρωπος βρίσκεται εδώ για χάρη των άλλων ανθρώπων.

Εναρκτήρια λόγια από «Το πιστεύω μου», *Forum and Century* 84 (1930), σελ. 193-194. Βλ. Rowe και Schulmann, *Einstein on Politics*, σελ. 226-230, για ολόκληρο το κείμενο και περαιτέρω πληροφορίες. Διαφορετικές εκδοχές έχουν εμφανιστεί σε διάφορες δημοσιεύσεις, ορισμένες φορές υπό τον τίτλο «My Credo».

Μόνο αν ζεις για τους άλλους αξίζεις να ζεις.

Απάντηση σε ερώτηση των συντακτών του *Youth*, περιοδικού του Νέου Ισραήλ του Γουίλλιαμσπεργκ, Νέα Υόρκη. Αναφέρεται στην εφημερίδα *New York Times*, 20 Ιουνίου 1932. Αρχεία Αϊνστάιν 29-041.

Η ζωή του ατόμου έχει νόημα μόνο όταν αυτό βοηθά να γίνει ευγενέστερη και ωραιότερη η ζωή κάθε ανθρώπου. Η ζωή είναι ιερή, είναι δηλαδή η υπέρτατη αξία στην οποία υπόκεινται όλες οι άλλες αξίες.

Από το «Υπάρχει εβραϊκή άποψη;», 3 Αυγούστου 1932. Δημοσιεύτηκε στο *Mein Weltbild* (1934), σελ. 89-90. Αναδημοσιεύτηκε στο *Ideas and Opinions*, σελ. 185-187.

Κάθε ανάμνηση χρωματίζεται από το πώς έχουν σήμερα τα πράγματα, συνεπώς από μια απατηλή σκοπιά.

Γραμμένο το 1946 για το «Autobiographical Notes», σελ. 3.

Η ζωή είναι σύντομη, και ο βράχος που ο καθένας σπρώχνει μ' όλη του τη δύναμη σπανίως κουνιέται απ' τη θέση του.

Στον Χανς Μύζαμ, 22 Ιανουαρίου 1947. Αρχεία Αϊνστάιν 38-361.

Η προσωπική ύπαρξη έχει νόημα αν κανείς πιστεύει ότι ο αγώνας και οι ενέργειες κάθε ανθρώπου έχουν αντικειμενική αξία. Αν όμως αυτή η πεποίθηση δεν αμβλύνεται από το χιούμορ, τότε γίνεται κανείς ανυπόφορος.

Στη Γιοχάννα Φαντόβα, 9 Οκτωβρίου 1948. Ένας από τους τρεις αφορισμούς που της στάλθηκαν. Αρχεία Αϊνστάιν 87-034.

Μια ζωή που στοχεύει πρώτα απ' όλα στην εκπλήρωση των προσωπικών επιθυμιών αργά ή γρήγορα καταλήγει σε πικρή απογοήτευση.

Στον Τ. Λι, 16 Ιανουαρίου 1954. Αρχεία Αϊνστάιν 60-235.

Αν θες να ζήσεις μια ευτυχισμένη ζωή, σύνδεσέ τη μ' έναν στόχο, όχι με ανθρώπους ή με αντικείμενα.

Αναφέρεται από τον Ερνστ Στράους στο French, *Einstein: A Centenary Volume*, σελ. 32.

Για την ειρήνη, τον πόλεμο,
την ατομική βόμβα και τον στρατό

Η μάχη που σήμερα ακόμα μαίνεται μάλλον δε θα έχει νικητή. [...] Συνεπώς, δεν είναι μόνο ηθικά πρόπον αλλά μάλλον οδυνηρά αναγκαίο οι διανοούμενοι όλων των εθνών να επιστρατεύσουν τις δυνάμεις τους ώστε οι όροι της ειρήνης να μη γίνουν η αιτία των μελλοντικών πολέμων.

Από τη «Διακήρυξη προς τους Ευρωπαίους», η οποία προετοιμάστηκε στα μέσα του Οκτώβρη του 1914 από τους Γκέοργκ Νικολάι, Βίλελμ Φέρστερ και Αϊνστάιν ως απάντηση σε μια διακήρυξη που είχε νωρίτερα δημοσιευτεί και υποστήριζε τις δικαιολογίες των Γερμανών για ενέργειες που είχαν διαπράξει στις πρώτες φάσεις του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. *CPAE*, τόμ. 6, έγγρ. 8.

Σε διάφορες χώρες, ακόμα και οι διανοούμενοι έχουν συμπεριφερθεί λες και ο εγκέφαλός τους έχει ακρωτηριαστεί.

Στον Ρομαίν Ρολλάν, 22 Μαρτίου 1915, για το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Ο Ρολλάν ήταν ο διαπρεπέστερος ειρηνιστής της εποχής του. *CPAE*, τόμ. 8, έγγρ. 65.

Οι ψυχολογικές αιτίες του πολέμου είναι, κατά τη γνώμη μου, βιολογικά ριζωμένες στην επιθετική φύση του αρσενικού πλάσματος. [...] Απ' αυτή την άποψη, ορισμένα ζώα –όπως ο ταύρος και ο κόκορας– μας ξεπερνούν.

Από το άρθρο «Η άποψή μου για τον πόλεμο», για το *Ghoethebund* του Βερολίνου, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1915. *CPAE*, τόμ. 6, έγγρ. 20. Ο Αϊνστάιν επανέλαβε την άποψη αυτή σε μια συνέ-

ντευξη στον ανθρωπολόγο Άσλεϋ Μόνταγκιου τριάντα ένα χρόνια αργότερα, τον Ιούνιο του 1946, όπου ισχυρίστηκε ότι οι αταξίες των παιδιών και το ξύλο με το οποίο τα τιμωρούν οι γονείς τους –η «οικιακή βία»– ήταν εγγενώς αντιδραστικές, ενστικτώδεις ενέργειες και μικροσκοπικό παράδειγμα της διεθνούς βίας και επιθετικότητας. Ο Αϊνστάιν ουσιαστικά συμφωνούσε με τα συμπεράσματα του Ζίγκμουντ Φρόυντ, όχι όμως και ο Μόνταγκιου, η οποία διαφωνούσε και τελικά έπεισε τον Αϊνστάιν ότι το δόγμα της έμφυτης ανηθικότητας του ανθρώπου ήταν λανθασμένο. Βλ. το άρθρο του Μόνταγκιου «Συνομιλίες με τον Αϊνστάιν», στο περιοδικό *Science Digest*, Ιούλιος 1985. Αρχεία Αϊνστάιν 29-002.

Ο διεθνισμός που υπήρχε πριν από τον πόλεμο, πριν από το 1914, ο διεθνισμός της κουλτούρας, ο κοσμοπολιτισμός του εμπορίου και της βιομηχανίας, η ανοχή των ιδεών – αυτός ο διεθνισμός ήταν ουσιαστικά σωστός. Δε θα υπάρξει ειρήνη στη γη, οι πληγές του πολέμου δε θα κλείσουν, εάν αυτός ο διεθνισμός δεν αποκατασταθεί.

Από συνέντευξη στην εφημερίδα *New York Evening Post*, 26 Μαρτίου 1921. Βλ. Rowe και Schulmann, *Einstein on Politics*, σελ. 89.

Παρά τις πάμπολλες ελπίδες και ψευδαισθήσεις, θα είναι πάντοτε πιθανό να γίνει πόλεμος. Ο κόσμος δε φαίνεται να φοβάται ούτε καν την πιο ακραία και καταστροφική απανθρωπιά και φονικότητα του πολέμου.

Από συνέντευξη στον Άλντο Σοράνι για την *Il Messagero*, 26 Οκτωβρίου 1921. *CPAE*, τόμ. 12, παράρτημα G.

Πιστεύω ότι τη μεγαλύτερη συνεισφορά στην ειρήνη θα μπορούσε να την έχει ο Τύπος, [ο οποίος] πολύ συχνά βοηθά τον πόλεμο ή προκαλεί πολιτικές αναταραχές. Εάν ο Τύπος όλων των χωρών συνασπιζόταν σε ένα σχέδιο για

την ειρήνη, θα σημειωνόταν ένα αποφασιστικό βήμα προς την επίτευξη του ιδανικού μας της αρμονίας, της αδελφοσύνης και της παγκόσμιας διανομής των αγαθών στον κόσμο.

Ό.π.

Οι πολίτες κάθε χώρας επιμένουν, έχοντας μάλιστα καλές προθέσεις, ότι το έθνος τους έχει πέσει θύμα της επιθετικότητας. [...] Δεν μπορείς όμως να εκπαιδεύεις ένα έθνος για πόλεμο και την ίδια στιγμή να κάνεις τους πολίτες του να πιστεύουν ότι ο πόλεμος είναι ένα ντροπιαστικό έγκλημα.

Στον Ζακ Ανταμάρ, 24 Σεπτεμβρίου 1929. Αρχεία Αϊνστάϊν 12-025.

Παραδέχομαι ότι η χώρα που αποφασίζει να μην υπερασπιστεί τον εαυτό της αναλαμβάνει ένα μεγάλο ρίσκο. Ωστόσο, το ρίσκο αυτό γίνεται αποδεκτό από την κοινωνία στο σύνολό της και λειτουργεί υπέρ της ανθρωπίνης πρόοδου. Η πραγματική πρόοδος δεν ήταν ποτέ δυνατή χωρίς θυσίες. [...] Όσο τα έθνη θα προετοιμάζονται συστηματικά για πόλεμο, ο φόβος, η δυσπιστία και οι εγωιστικές φιλοδοξίες θα οδηγούν πάλι σε πόλεμο.

Ό.π.

Το να κηρύττεις πόλεμο σημαίνει τόσο το να σκοτώνεις αθώους όσο και το να επιτρέπεις στον εαυτό σου να σκοτώνεται αθώα. [...] Πώς ένα αξιοπρεπές άτομο που σέβεται τον εαυτό του μπορεί να συμμετάσχει σε μια τόσο τραγική υπόθεση; Θα ψευδομαρτυρούσες αν σ' το ζητούσε η κυβέρνηση σου; Σίγουρα όχι. Πόσο πολύ χειρότερο είναι λοιπόν να σφαγιάζεις αθώους ανθρώπους;

Ό.π.

Όσο υπάρχουν στρατοί, κάθε σοβαρή διένεξη θα οδηγήσει σε πόλεμο. Όσο το ειρηνιστικό κίνημα δεν αγωνίζεται δραστήρια εναντίον του εξοπλισμού των εθνών, είναι και πρέπει να παραμένει ανίσχυρο.

Από το «Ενεργός φιλειρηνισμός», 8 Αυγούστου 1931, για μια ειρηνιστική διαδήλωση στο Ντίξμουντε, πεδίο μάχης στο Βέλγιο κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Δημοσιεύτηκε στο *Mein Weltbild* (1934), σελ. 55. Αναδημοσιεύεται στο *Ideas and Opinions*, σελ. 111.

Είθε η συνείδηση και ο κοινός νους των ανθρώπων να αφυπνιστούν, ώστε να φτάσουμε σε ένα νέο στάδιο στη ζωή των εθνών, όπου οι άνθρωποι θα θεωρούν τους πολέμους μια ακατανόητη εκτροπή των προπατόρων τους.

Ό.π.

Ο πόλεμος δεν είναι παιχνίδι σαλονιού, όπου οι παίκτες μένουν πιστοί στους κανόνες. Εκεί που διακυβεύονται η ζωή και ο θάνατος, οι κανόνες και οι υποχρεώσεις πάνε περίπατο. Μόνο η απόλυτη αποκήρυξη του πολέμου μπορεί να φανεί αποτελεσματική.

Από ομιλία σε φοιτητές στην Καλιφόρνια, 27 Φεβρουαρίου 1932. Η πηγή αναφέρεται ανακριβώς στο *Ideas and Opinions*, σελ. 93. Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *The New York Times*, 28 Φεβρουαρίου 1932. Αρχεία Αϊνστάιν 28-187.

Ο ηθικός αφοπλισμός, όπως το πρόβλημα της ειρήνης στο σύνολό του, δυσχεραίνεται επειδή όσοι έχουν εξουσία δε θέλουν ποτέ να παραδώσουν μέρος της εθνικής κυριαρχίας τους – ό,τι ακριβώς πρέπει να κάνουν εάν θέλουμε να καταργηθούν οι πόλεμοι.

Από συνέντευξη Τύπου στη Διάσκεψη της Γενεύης για τον Αφοπλισμό, 23 Μαΐου 1932. Βλ. Rowe και Schulmann, *Einstein*

on Politics, σελ. 257, οι οποίοι πήραν αυτή την εκδοχή από τη γερμανική έκδοση του Nathan και Norden, *Einstein on Peace*, ή σελ. 168-169 της αγγλικής έκδοσης. Οι Νείθαν και Νόρντεν σημειώνουν ότι ο Αϊνστάιν αναθεώρησε μια άλλη εκδοχή των πρακτικών του συνεδρίου, που προετοιμάστηκε από τη Διεθνή Ένωση Αντιρρησιών Πολέμου, επειδή πίστευε ότι τα λόγια του είχαν παρερμηνευτεί. Δηλώνουν ότι η αγγλική μετάφρασή τους στηρίχθηκε στην «εκδοχή του ίδιου του Αϊνστάιν» (Αρχεία Αϊνστάιν 72-559).

Είμαι απόλυτα πεπεισμένος ότι πρέπει να χρησιμοποιήσουμε όσα μέσα έχουμε στη διάθεσή μας για να ενισχύσουμε το κίνημα κατά του πολέμου. Η ηθική του σημασία δεν πρέπει να υποτιμηθεί. [...] Εμπνέει θάρρος σε κάθε μεμονωμένο άτομο, συνιστά πρόκληση για την ηθική συνείδηση των ανθρώπων και υπονομεύει την εξουσία του στρατιωτικού συστήματος.

Ό.π.

Δεν πρόκειται για κωμωδία. Πρόκειται για τραγωδία [...] παρά τα πηλήκια, τα κουδούνια και τα καραγκιοζιλίκια. Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να αντιμετωπίζει τούτη την τραγωδία ελαφρά τη καρδία ή να γελά όταν θα έπρεπε να κλαίει. Θα πρέπει να βγούμε δημοσίως, όλοι μας, και να καταγγείλουμε αυτή τη διάσκεψη ως παρωδία!

Από συνέντευξη στον Κόνραντ Μπερκοβίτσι πριν από την προαναφερόμενη συνέντευξη Τύπου. Δημοσιεύτηκε το επόμενο έτος στο περιοδικό *Pictorial Review*, Φεβρουάριος 1933. Αναφέρεται στο Clark, *Einstein*, σελ. 372. Ο Κλαρκ δηλώνει ότι «κανείς δε θα ισχυριζόταν πως αυτή είναι απαραίτητα μια ακριβής [...] κατά λέξη περιγραφή των όσων είπε ο Αϊνστάιν. Αλλά απ' όλα τα διαθέσιμα στοιχεία φαίνεται ότι αντανάκλα την ενθουσιώδη [...] στάση του».

Πρέπει [...] να αφιερώσουμε τη ζωή μας για να κάνουμε την πηγή του πολέμου να στερέψει: τα εργοστάσια πυρομαχικών.

Ό.π., σελ. 373.

Ιδού το πρόβλημα: Υπάρχει τρόπος να ελευθερώσουμε την ανθρωπότητα από την απειλή του πολέμου; Είναι κοινό μυστικό ότι, με την πρόοδο της σύγχρονης επιστήμης, το θέμα αυτό έχει μετατραπεί σε ζήτημα ζωής ή θανάτου για τον πολιτισμό έτσι όπως τον γνωρίζουμε· όμως, παρά τον επιδεικνυόμενο ζήλο, κάθε απόπειρα λύσης κατέληξε σε αξιοθρήνητη αποτυχία.

Στον Ζίγκμουντ Φρόυντ, 30 Ιουλίου 1932. Δημοσιεύτηκε, μαζί με την απάντηση του Φρόυντ, υπό τον τίτλο *Γιατί πόλεμος;* από τη Λίγκα των Εθνών. Αναφέρεται επίσης στο Nathan και Norden, *Einstein on Peace*, σελ. 188. Αρχεία Αϊνστάιν 32-543.

Όποιος επιθυμεί πραγματικά να καταργηθεί ο πόλεμος πρέπει να διακηρύξει με αποφασιστικότητα ότι υποστηρίζει την εκχώρηση σε διεθνείς οργανισμούς μέρους της εθνικής κυριαρχίας της χώρας του.

Από το «Η Αμερική και η Διάσκεψη του 1932 για τον Αφοπλισμό». Δημοσιεύτηκε στο *Mein Weltbild*, σελ. 63. Αναδημοσιεύτηκε στο *Ideas and Opinions*, σελ. 101.

Η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, που λειτουργεί ως θερμοκήπιο ενός άρρωστου εθνικισμού, πρέπει να καταργηθεί. Και το σημαντικότερο: οι αντιρροήσιες συνείδησης πρέπει να προστατευτούν με βάση διεθνείς συνθήκες.

Από το «Η Διάσκεψη του 1932 για τον Αφοπλισμό», στο *Ideas and Opinions*, σελ. 98. Μια διαφορετική εκδοχή εμφανίζεται στο *The Nation*, τόμ. 133, σελ. 300.

Έχω την εντύπωση ότι η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία είναι το πιο επαίσχυντο σύμπτωμα της έλλειψης προσωπικής αξιοπρέπειας από την οποία πάσχει σήμερα η πολιτισμένη ανθρωπότητα.

Από το «Κοινωνία και προσωπικότητα», 1932. Δημοσιεύτηκε στο βιβλίο *Mein Weltbild* (1934). Αναδημοσιεύτηκε στο *Ideas and Opinions*, σελ. 15.

Οι πανίσχυρες βιομηχανικές ομάδες που συνδέονται με την κατασκευή όπλων δίνουν σε όλες τις χώρες τον καλύτερο εαυτό τους για να αποτρέψουν την ειρηνική επίλυση των διεθνών διενέξεων. Οι δε κυβερνήτες μπορούν να πετύχουν αυτό τον σπουδαίο στόχο μόνο αν είναι σίγουροι για την έντονη υποστήριξη από την πλειοψηφία του λαού τους. Σ' αυτή την εποχή της δημοκρατικής διακυβέρνησης, η μοίρα των εθνών εξαρτάται από τους ίδιους τους ανθρώπους. Κι αυτό δεν πρέπει να το ξεχνά ποτέ κανείς.

Από το «Ειρήνη», 1932. Δημοσιεύτηκε στο βιβλίο *Mein Weltbild* (1934). Αναδημοσιεύτηκε στο βιβλίο *Ideas and Opinions*, σελ. 106.

Δε χωρά αμφιβολία ότι οι παρούσες οικονομικές δυσκολίες θα δημιουργήσουν νόμους που ως αποτέλεσμα θα έχουν η ισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης της εργασίας καθώς και μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης να επέρχεται πάντοτε μέσω κυβερνητικού ελέγχου. Αλλά και αυτά τα προβλήματα πρέπει να επιλυθούν από ελεύθερους ανθρώπους.

Ό.π.

Δεν αξίζει σε ένα μεγάλο έθνος να παραμένει απαθής την ώρα που μικρές χώρες με σπουδαίο πολιτισμό καταστρέφονται και η δικαιοσύνη περιφρονείται με κυνικό τρόπο.

Από μήνυμα σε συνάντηση φιλειρηνιστών στο Μάντισον Σκουέρ Γκάρντεν, 5 Απριλίου 1938. Αναφέρεται στο Nathan και Norden, *Einstein on Peace*, σελ. 279. Αρχεία Αϊνστάιν 28-424.

Κάποια πρόσφατη εργασία των Ε. Φέρμι και Λ. Ζίλαρντ, την οποία μου γνωστοποίησαν σε χειρόγραφο, με κάνει να πιστεύω ότι στο άμεσο μέλλον το στοιχείο ουράνιο θα αποτελέσει νέα και σημαντική πηγή ενέργειας. Ορισμένες πλευρές αυτής της κατάστασης φαίνεται να απαιτούν επαγρύπνηση και, αν χρειαστεί, ταχύτατες ενέργειες από την κυβέρνηση.

Η πρώτη παράγραφος της περίφημης επιστολής που έστειλε ο Αϊνστάιν στον Φραγκλίνο Ρούζβελτ σχετικά με τους φόβους του ότι η Γερμανία θα μπορούσε να κατασκευάσει ατομική βόμβα, 2 Αυγούστου 1939. Διαθέσιμη σε πολλές διαδικτυακές σελίδες. Ο Αϊνστάιν δε γνώριζε καμία περαιτέρω εξέλιξη και, στερούμενος εξουσιοδότησης σε απόρρητες πληροφορίες, δε συμμετείχε στο Πρόγραμμα Μανχάτταν, που οδήγησε στην κατασκευή της αμερικανικής ατομικής βόμβας. Επίσης, δεν παρείχε συμβουλές για άλλα, λιγότερο σοβαρά, στρατιωτικά ζητήματα. Αρχεία Αϊνστάιν 33-088.

Μόνο με οργανωμένη δύναμη μπορούμε ν' αντισταθούμε στην οργανωμένη δύναμη. Όσο κι αν λυπάμαι γι' αυτό, δεν υπάρχει άλλος δρόμος.

Στον Ρ. Φοκς, έναν φιλειρηνιστή φοιτητή, 14 Ιουλίου 1941. Αρχεία Αϊνστάιν 55-100.

Οι όροι μυστικότητας υπό τους οποίους εργάζεται σήμερα ο δρ. Ζίλαρντ δεν του επιτρέπουν να μου δώσει πληροφορίες για το έργο του. Ωστόσο, αντιλαμβάνομαι τη μεγάλη ανησυχία του για την έλλειψη ικανοποιητικής επικοινωνίας ανάμεσα στους επιστήμονες που εργάζονται στο συγκεκριμένο πρόγραμμα και στα μέλη της κυβέρνησής σας που είναι υπεύθυνα για τη διαμόρφωση πολιτικής. Ύπ' αυ-

τές τις συνθήκες, θεωρώ καθήκον μου να κάνω αυτές τις συστάσεις προς τον δρα Ζίλαρντ και θα ήθελα να εκφράσω την ελπίδα μου ότι η παρουσίαση της κατάστασης από την πλευρά του θα τύχει της προσοχής σας.

Στον Πρόεδρο Ρούζβελτ, 25 Μαρτίου 1945, όταν ο Αϊνστάιν άρχισε να ανησυχεί για τον έλεγχο της ατομικής ενέργειας και τις συνέπειες της ακολουθούμενης πολιτικής. Ο Ρούζβελτ πέθανε στις 12 Απριλίου χωρίς να προλάβει να διαβάσει την επιστολή. Αρχεία Αϊνστάιν 33-109.

Δεν είχα την παραμικρή συμμετοχή στην κατασκευή [της ατομικής βόμβας], την παραμικρή. Ενδιαφέρομαι για τη βόμβα όσο όλοι οι άλλοι άνθρωποι, ίσως λίγο περισσότερο.

Από συνέντευξη στον Ρίτσαρντ Τζ. Λιούις, *New York Times*, 12 Αυγούστου 1945.

Αγαπητέ Άλμπερτ! Το επιστημονικό μου έργο δε συνδέεται παρά έμμεσα με την ατομική βόμβα.

Από επιστολή στον γιο του Χανς Άλμπερτ, 2 Σεπτεμβρίου 1945. Μεταφρασμένη στο Neffe, *Einstein*, σελ. 388. Αρχεία Αϊνστάιν 75-790.

Όσο τα έθνη αξιώνουν απεριόριστη εθνική κυριαρχία, θα αντιμετωπίσουμε αναμφίβολα ακόμα μεγαλύτερους πολέμους, που θα διεξάγονται με ισχυρότερα και τεχνολογικά πιο προηγμένα όπλα.

Στον Ρόμπερτ Χάτσινς, 10 Σεπτεμβρίου 1945. Αναφέρεται στο Nathan και Norden, *Einstein on Peace*, σελ. 337. Αρχεία Αϊνστάιν 56-894.

Η απελευθέρωση της ατομικής ενέργειας δεν έχει δημιουργήσει ένα νέο πρόβλημα. Απλώς έκανε πιο επιτακτική την ανάγκη να επιλυθεί ένα πρόβλημα που ήδη υπήρχε. Θα

μπορούσε κανείς να πει ότι μας έχει επηρεάσει ποσοτικά, όχι ποιοτικά.

Από το «Ο Αϊνστάιν για την ατομική βόμβα», μέρος 1, όπως διατυπώθηκε στον Ρέιμοντ Σούνιγγ, *Atlantic Monthly* 176, αρ. 5 (Νοέμβριος 1945), σελ. 43-45. Βλ. Rowe και Schulmann, *Einstein on Politics*, σελ. 373-378.

Δεν πιστεύω ότι ο πολιτισμός θα εξαφανιστεί σε έναν πόλεμο με ατομικές βόμβες. Μπορεί να σκοτωθούν τα δύο τρίτα του πληθυσμού της Γης, αλλά θα απομείνουν αρκετοί σκεπτόμενοι άνθρωποι και αρκετά βιβλία, ώστε να ξεκινήσουν από την αρχή, και έτσι ο πολιτισμός σύντομα θα ανακάμψει.

Ό.π.

Το μυστικό της βόμβας πρέπει να παραδοθεί σε μια παγκόσμια κυβέρνηση. [...] Αν φοβάμαι την τυραννία μιας παγκόσμιας κυβέρνησης; Φυσικά και τη φοβάμαι. Αλλά φοβάμαι ακόμα περισσότερο την έλευση ενός ακόμα πολέμου. Κάθε κυβέρνηση είναι σίγουρα κακή, ως έναν βαθμό. Αλλά μια παγκόσμια κυβέρνηση είναι προτιμότερη από τις πολύ μεγαλύτερες συμφορές των πολέμων.

Ό.π.

Δε θεωρώ τον εαυτό μου πατέρα της ατομικής ενέργειας. Η συμμετοχή μου ήταν αρκετά έμμεση. Στην πραγματικότητα, δεν είχα προβλέψει ότι η απελευθέρωση της ατομικής ενέργειας θα πραγματοποιούνταν όσο εγώ ακόμη ζούσα. Απλώς πίστευα ότι ήταν θεωρητικά δυνατόν. Η πραγματοποίησή της έγινε εφικτή μόνο μέσω της τυχαίας ανακάλυψης της αλυσιδωτής αντίδρασης, και αυτό δε θα μπορούσα να το έχω προβλέψει.

Ό.π.